

© EFREM FORLAG / ESKIL SKJELDAL 2009

«Og bak det hele sto Gud»

Om forfatterens problem
og angsten for den religiøse krisen

Den misforståtte kunstner

I 1997 skrev Dag Solstad essayet «Om romanen»² der han beklaget seg over både romanen og leseren av romanen. Situasjonen var som følger: Solstad hadde gått gjennom samtlige avisanmeldelser av hans da siste roman, *Professor Andersens natt*.³ Hans konklusjon var skremmende: Han er misforstått! Svært få anmeldere har lest hans bok slik den etter hans egen mening burde leses. Dette får Solstad til å engste seg, men etter en del funderinger ender han opp med at det er mottakeren av romanen som er problemet. Ikke med ett ord tar han opp hovedpersonen bak enhver roman, forfatteren, den siste personen i den hellige lesetreenighet.

Jeg vil påstå at det verken er romanen eller mottakeren som har et problem i forbindelse med *Professor Andersens natt*.

2 I: Solstad, D.: *14 artikler på 12 år + 3 essays*, Oslo, Oktober, 2001

3 Solstad, D.: *Professor Andersens natt*, Oslo, Oktober, 2000

Det er forfatteren. Kanskje skyldes det forfatterens usikkerhet og et påtatt manglende alvor i behandlingen av Gud? En slik prøvende roman er i seg selv ikke et problem, Solstad må skrive og gjøre som han selv vil (han er da Kunstner), men da nytter det ikke i ettertid å kritisere leserne for at de misforstår hans gjøgleri og dobbeltspill. Elegant ironi, ja vel, men det er ikke opprørsk å fjerde høylytt i en middag på slottet. Det er bare teit.

Professor Andersens natt er en underlig roman. I det den ale-neboende Pål Andersen skal til å feire jul, blir han vitne til et mord på den andre siden av gaten. Man skulle tro at resten av romanen skulle utvikle seg som en klassisk kriminalroman, men den gang ei. Dette mordet utløser flere kriser i professorens liv, og vi får bli med på hans stadig økende isolasjon og selvkritikk over at han ikke evner å melde fra om det han har sett. Han er utro mot det eldgamle budet, «Du skal ikke drepe!». Til slutt står professoren ansikt til ansikt med ørkenguden og opplever at det blir umulig å forholde seg til mordet uten å forholde seg til Gud som garant for moralen.

Professor Pål Andersen sitter altså i sin leilighet på Skillebekk i Oslo. Han er rammet. Han er rammet av tiden, av sin neste, av sin egen utilstrekkelighet, av forestillingen om Gud, ja, kanskje av Gud selv. Julenatten har senket seg over Andersens lille paulun. Men professoren er også på vei inn i en annen natt, en natt som skal sende Andersen ut på en lang og hvileløs vandring. Denne kvelden kommer han til seg selv

og oppdager at, ja, så menn: Jeg kaster skygge. Jeg er situert. Jeg kan henvende meg. Jeg puster, og ved denne inhalering stjeler jeg luft fra min neste, kanskje ikke riktig fysisk sett, men bildet er godt. For det er Andersens neste som setter professoren ut av spill og som selv settes ut av tiden av morderen Henrik Nordstrøm. Denne nabokvinnen blir drept, en egoistisk handling på alle måter! For nå er jo Andersen et vitne til det hele, han har fått et problem å hanskkes med. Ikke bare slike trivielle ting som et lik, eller en gjerningsmann: Nei, et lik er den minste sak sammenlignet med dette. Dette stinker mye verre enn et lik. For professoren har fått et ekte moralsk problem i fanget, med Gud og skyld og metafysiske tanker og det hele. Men for professoren er dette bare en brøkdel av problemet. Han har mer enn nok å håndtere, for nå kommer krisene på løpende bånd.

«Vellykketheten hadde gjort dem tilpasset» – *Professorens krise etter radikalitetens død*

Professor Andersens første krise inntreffer ved et spisebord. Er det et sted man ikke bør føle seg utilpass, så er det i et bordfelleskap. Han er invitert på julemiddag til et vennepar, sammen med et knippe utvalgte gjester, en stor vennekrets med en lang og trygg forhistorie bl.a. som 60-årenes studenter i hovedstaden. Men noe går så altfor galt. Som en Judas lener professoren seg tilbake fra måltidet, betraktende, distansert og isolert. I kveld ser

han det hele så alt for klart, og det plager ham.

“De tilhørte alle samme generasjon, og de var knyttet til hverandre med sterke bånd, selv professor Andersen som akkurat i kveld slet med en foruroligende følelse at han nå hadde skilt seg fra dem for godt.» (s. 31)

Hvorfor denne uro, professor? Deler du ikke dine venners verdisyn lenger? Har du skyldfølelse for din illojalitet mot det store Radikale Prosjektet? Har du sviktet din venn Per Ekeberg, han som alltid var der framtida var, noe som gjorde ham usvikelig radikal i egne øyne? «For kanskje hadde deres radikalitet bare vært et tilfeldig uttrykk for den modernitet som var deres store og virkelige forkjærlighet.» (s. 50). Radikalitet er plikt, modernitet er mote. Begge stirrer de olmt på de gamle verdiene og de ærverdige institusjonene, men det hjelper ikke. For det er ikke radikalt å være redd for å falle utenfor det gode selskap. Det er patetisk.

Modernitet/radikalitet eller ikke: Båndene mellom de tidligere disiplene strakk seg langt tilbake i tid, de var nesten alle knyttet til hverandre gjennom at de var 60-årenes radikale studenter. Professoren riktignok på sin egen måte, ikke så politisk som de andre kanskje, men han gikk da tross alt til roten på en ytterliggående måte han også. Selv om *han* ikke hadde blitt båret bort av politiet etter en demonstrasjon mot apartheid i forbindelse med en tennislandskamp

mellom Sør-Afrika og Norge på Madserud, identifiserte han seg med den alvorlige og moralsk opprørte politiske radikalismen. Gåtefullt, ja vel, men slik var det.

Men nå altså: Isolert og mett sitter han ved bordet og gulper fortid og rakfisk. Alle hadde de vært representanter for det Nye, for moderniteten. Alle hadde de svermet for modernitetens kjappe triks bak fiendens linjer. Men tiden er gått, og de er nå blitt ofre for tidsåndens ubarmhjertige herjinger. De er blitt etablerte, med raske biler, fete italienske dresser, seilbåt og hytte. De har fått den status og makt de tidligere foraktet. En sliten olabukse på viktige møter eller på byråsjefens raske ben hjelper ikke. De er blitt samfunnets støtter. De utfører Statens ordre og er blitt Statens tjenere. Men de kjente seg slettes «ikke konforme med den makt, eller rettere sagt plikt, de utøvde, og det sjikt de tilhørte. De nektet for at de var det de var.» (s. 45).

Professor Andersen er truffet av alt dette, han er rystet i sjelen, en krise er i anmarsj. «Hvor mye som var igjen av deres radikalisme nå, var vanskelig å si.» (s. 48). Professoren innser at hans ideologiske rammeverk har råtnet på rot. Det er utdatert, passé. Han ser jåleriet fra utsiden. Og jåleri er ikke radikalt, det er patetisk. Men professoren ønsker ikke å være patetisk og derfor lar han seg ramme av det han har sett: Radikaliteten er borte, de er alle glidd umerkelig inn i de rollene og den klassen de en gang foraktet.

«Når ble du selv rystet av å se eller lese en gresk tragedie?»

– *Professorens krise etter litteraturens død*

Etter denne dystre kvelden må professoren opp. Han setter seg på et fly som går oppover og nordover. Trondheim. Han må ha luft, vekk fra leilighetens intense påminnelse om mordet, vekk fra ubehaget rundt spisebordet, fra viltsaus og russiske erter. Influenza eller ikke: Han følte seg ikke vel den kvelden. Han hadde tenkt for mye i det siste: På «at tida tærer på litteraturen og bryter den ned, (...)» (s. 57). En ulykke kommer sjelden alene. Det er ikke bra at tiden tærer på faget til en professor, ikke bra i det hele tatt. Men det kan jo hende at han tenker så aldeles galt? Med et visst håp om at han tar feil, oppsøker han sin kollega i Trondheim, kanskje han kan snakke ham ut av dette uføret?

Vel fremme i Trondheim tømmer han seg for sin kollega. Han plages, denne gangen av at han har så liten kunnskap om sin slekt, sin fortid. Dette nager professoren så sterkt at han slår neven i bordet så den dyrebare whiskyen skvulper. Men han nages også av litteraturens stand her til lands. Han er skuffet over at den ikke ryster lenger, selv ikke ham selv, en godt betalt ledestjerne innen faget! Den gir ham nå bare stille gleder.

«Han var redd for framtida. Sin egen framtid, som professor i litteratur. Litteraturen overlever ikke, slik som vi har trodd. Det

er bare proforma den overlever, og det er ikke lenger nok. All begeistring er samtidig, og i vår tid er det kommersialismens makeløse evne til å skape begeistring og røre ved massenes hjerter som er samtidigheten.» (s. 71).

Og det er professorenes egen feil, de som skulle være den intellektuelle elite, formidlerne av litteraturen. Pål har brutt med litteraturen og innledet et forhold til likegyldigheten, et utilgjengelig sidesprang: «Det som rører massenes hjerter er konsekvensene av vår egen utilstrekkelighet.» (ibid). Professoren stirrer inn i sitt akademiske indre, og finner bare et dypt sort hull. Han vakler på kanten av dette stupet, han ynkes over sin egen utilstrekkelighet og forsøker å ta med seg sin professor-kollega (ja, egentlig hele litteraturfaget) i fallet. Han forsøker febrilsk å gjøre sin egen likegyldighet, til fortiden (han vet jo ikke en gang noe om sin oldefar!), til litteraturen (han tenker «var det alt?» etter å ha lest *Gengangere*, til tross for at han *vet* det er perfekt), til sin venns likegyldighet. Et velkjent triks. Og han skammer seg. For det hjelper ikke å vite at *Gengangere* er perfekt. Professoren vil føle, han vil kjenne, han vil rystes og skakes ut av den lammende utilstrekkeligheten som har formørket hans sinn og ødelagt hans fremtid. Tidas tann ødelegger de ypperste åndsprestasjoner for ham, gjør dem bleke og utvaskede.

Og professoren blir ikke roligere av kollegaens svar: Han slår nemlig et slag for patinaen, den stille gleden ved å kunne

lese og overlevere denne gleden til studentene. Glem rystelsen, Pål. Men Pål lar seg ikke berolige. Hans mistanke «om at den menneskelige bevissthet ikke var tilstrekkelig til å skape verk som var egnet til å overleve sin egen tid.» (s. 75) gjør ham urolig: «Patinaen er nødvendig for å dekke over dette uhyggelige forhold, det er det jeg er redd for, (...)» (ibid.).

Professor Andersen får ikke beveget kollegaen i det hele tatt. Han har begynt på runde nummer to, med ny kone og små barn. *Han* har ikke råd til å tvile på faget, verken økonomisk eller akademisk. Så Pål drar hjem igjen, like urolig som da han fløy nordover, ja, kanskje er det verre nå. For nå har han fått bekreftet det han fryktet, og det av en annen kollega, en representant for faget. Han som skulle korrigere ham og redde ham ut av krisen, hadde sendt ham dypere ned i den. Dette avføder en rastløshet: Han må videre, sørover, nedover, hjem, til leiligheten, til mordet, vekk fra litteraturens krise. Tilbake dit han kom fra. Vel oppe i lufta krenger flyet kraftig i turbulens. Er det noen der ute, tro? Men nei: «Utenfor flyvinduet var det heller ingenting. Skodde. Grått. Hvitt.» (s. 79).

«Hans unnlattelsessynd kunne ikke forsvares» – *Professorens krise etter etikkens død*

Vel hjemme igjen er det ingen han kan dele sin isolasjon med, selv ikke morderen. «Han gikk rett bort til vinduet. Gardinene var trukket fra, men det var ikke tegn til at det var noen der

inne.» (s. 80). Han lengter etter morderen, og blir glad da han ser at han ikke har flyktet hals over hode, slik han fryktet i hotellsenga denne morgenen. Professoren er bundet til morderen «som han hadde unnlatt å gjøre omverdenen oppmerksom på.» (s. 82). Skylden er delt mellom dem, og han må innrømme at han liker denne følelsen. Han undrer seg over hvorfor han frykter at morderen skal forsvinne ut av hans liv, men han vet det innerst inne: Han trenger å ha morderen under sin kontroll, som garant for følelsen av å rystes. Det er altså ingen lettelse dersom morderen forsvinner, snarere tvert i mot!

Endelig rystes professor Andersen av noe. Hans ubestemmelighet om hvorvidt han skal avsløre morderen eller ikke, avfører en stor porsjon spenning. Som om han var Gud selv, kan han suverent velge å varsle omverdenen eller ikke. Mordet har faktisk ikke funnet sted før han taler om det, før han varsler mordet. Dette gjør ham til herre over liv og død, en følelse som ryster ham. Han liker denne spenningen, han dveler ved den, ikke fordi han er feig, men mest fordi han nyter det, la oss kalle det skyldpining. Men samtidig er han jo plaget. Av mordet på et medmenneske, av ur-forbrytelsen, av konvensjonene som sier at enhver som ser et mord skal og må melde det. Dette er en plikt som henger ved det å være et menneske. Hans unnlattelssynd og troløshet mot sin egen etiske overbevisning, ja hele menneskehetens etiske forpliktelse, gir ham rett og slett dårlig samvittighet. Som samfunnsborger og etisk handlende individ plikter han å melde fra om mordet. Men det er mer komplisert

enn som så. Han kan da ikke gjøre kvinnen levende igjen! Det hjelper ingen verdens ting om han melder det. Og det ville jo bare bidra til at han ikke kan føle rystelsen lenger.

Ved å forholde seg taus sørger professoren for at etikken, den gyldne regel, det eldgamle budet fra ørkenguden og alle andre religioners guder, er gått dukken. Denne hans fortielse sikrer ham den etterlengtede rystelse ved at professoren poder seg inn på morderens forbrytelse; en dobbeltsynd, ikke bare mot etikkens grunnsetning, du skal ikke drepe, men også mot sin neste. Han kaster etikken og seg selv ut i en krise ved å unnlate å melde mordet, og han nyter det. Dette avføder mer rystelse, mer krise, mer dårlig samvittighet, ja, mer nytelse. Han er offer for en ond spiral, og kommer seg ikke ut av den. Dette bekymrer ham, for han ser sin fastlåste situasjon:

«Han bekymret seg for seg selv, og mer intenst enn han kunne huske at han hadde gjort det noen gang før. Han bekymret seg så mye for seg selv at han merket at han skalv og svettet i rein angst. 'Jeg er fortapt', tenkte han. 'Nå har det skjedd. Dette er jeg ikke i stand til å gå igjennom.' Men han greidde ikke å holde opp.» (s. 81).

På russisk krimmanér sirkler Andersen rundt sin Raskolnikov: Seg selv. Den andre morderen, Henrik, dukker opp overalt. Og han rykker nærmere: I vinduet over gaten, rett foran ham på fortauet, ut av en drosje.

Men etter hvert som tiden går og ingen kvinne meldes savnet i avisene, forsvinner Henrik og hans offer ut av Påls bevissthet. Han sløves og liker det også. Det var som om han aldri hadde sett noe som helst, Henrik fikk selv stå til ansvar for den savnede kvinnen. Det var da ikke hans problem. Som om han var sin søsters vokter? Han roer seg ned med at morderen er fanget i sin egen snare, og at han, som vitne, egentlig er utenfor hele problematikken. Månedene går og Pål kan igjen ta opp sin gjerding som professor i litteratur. Han er fortsatt plaget på grunn av fagets stilling, ikke minst i hans egne øyne: «(...) han kunne ikke lenger si at den (litteraturen, min anm.) var av så stor verdi som han hadde ansett den for å være da han valgte den som sin livsbane.» (s. 95). Men allikevel har han roet seg litt: Det kan nå ikke være lenge til morderen blir fanget.

Men en ulykke kommer sjelden alene. Professoren møter tilfeldigvis morderen på sushi-bar. Han innleder en samtale med ham og inviterer ham opp i leiligheten. Her sitter de to morderne og sludrer over en drink. Så snart Henrik har forlatt leiligheten, kastes professoren ut i en ny krise.

«Ingen kan ha sin egen Gud! Selv ikke den gudløse!»
– *Professorens krise etter Guds ankomst*

Og denne gangen er det alvor. For nå rammes professoren av Gud. Og Pål er ikke som de fleste andre. For der det moderne menneske led under påvisningen av Guds død, blir Pål slått ut